
MIMESIS, IDEOLOGIE A ZAHNÍVAJÍCÍ TEXT: KRITIKA REALISMU V S/Z ROLANDA BARTHESE

ANNA SCHUBERTOVÁ

MIMESIS, IDEOLOGY, AND THE ROTTEN TEXT:
THE CRITIQUE OF REALISM IN ROLAND BARTHES' S/Z

This study examines Roland Barthes' notion critique of realism as it is presented especially in his book *S/Z* and his essay "The Reality Effect". Barthes criticizes the claim to mimetic representation of "reality" present in realist fiction. As has been pointed out by numerous later theorists, this is a rather reductive view of realism's link to world. The second issue of realism criticized by Barthes is its ideological closedness, juxtaposed in *S/Z* to his ideal of *the writable* text but also to Barthes' re-reading of Balzac's novella *Sarrasine* as fully open and plural. The result of his interpretation, however, does not live up to these claims. Following contemporary theorists of realism, I suggest reading *S/Z* as a self-legitimizing gesture rather than a serious attempt at understanding realism.

Keywords: Realism, naïve realism, Roland Barthes, mimesis, representation, reality effect, ideology

ÚVOD

Česká literární věda byla během posledního desetiletí svědkem obnoveného zájmu o teoretickou reflexi realismu. V dosavadních příspěvcích se autoři hlásí povětšinou k textostředné orientaci (Tureček 2011; Koten 2016; Hrdina 2016 ad.), doplněné v případě jediné teoretické monografie posledních let teorií fikčních světů (Fořt 2014). V těchto příspěvcích dominuje přesvědčení, že nárok realismu na uchopení mimotextové skutečnosti představuje „lež“ (Tureček 2011: 69), iluzi nebo logickou chybu (Fořt 2011;

Charypar 2021: 45).⁽¹⁾ V nedávné době byly publikovány dva příspěvky, jejichž autoři představili některé momenty z anglosaské reflexe realismu druhé poloviny dvacátého století,⁽²⁾ která tezi o realismu jako nositeli naivní mimesis zpochybňuje (Fořt 2018; Charypar 2021). Přesto se domnívám, že tento podnět nebyl dosud rozveden do důsledku.⁽³⁾ Tomáš Horváth charakterizuje přístup strukturalistické a poststrukturalistické literární vědy k realismu výrazem „hermeneutika podezření“ (Horváth 2011: 29): (post)strukturalistická kritika podle něj odhaluje skrytou konstruovanost a ideologičnost realistické reprezentace, kterou předchozí generace i „masy“ běžných konzumentů textu vnímaly jako přirozenou. Roland Barthes v tomto kontextu představuje příhodný předmět zkoumání jako téměř paradigmatické zosobnění „podezřívavého kritika“. Jeho teoretická postura se zhmotňuje v postavě Mytologa v eseji „Mýtus dnes“, postavy stojící mimo dějiny, jenž společnost osvobozuje tím, že ji nahlíží na rovině „metajazyka“, tedy z pozice nad světem jednání a politiky (Barthes 2004: 152).

Při analýze Barthesova pojmu realismus se setkáváme s několika obtížemi. Barthes se v průběhu kariéry vyvíjí od fenomenologické a marxistické orientace přes sémiotickou, strukturalistickou, poststrukturalistickou a nakonec „hedonistickou“ (srov. Culler 2002). Realismu se věnuje nejvýznamněji ve třech teoretických pracích z odlišných období svého vývoje. „Nulový stupeň rukopisu“ (1951) vychází ještě z marxistických východisek, „Efekt reálného“ (1968) se hlásí k metodologii klasického strukturalismu a S/Z (1970) je čteno jako jedna z programových formulací poststrukturalismu.

1 Typicky je představen výběr ze dvou možností: naivní mimesis, nebo čistě textová analýza. Bohumil Fořt přidává třetí možnost – reprezentaci fikčních entit. V jeho publikaci *Fikční světy realistické prózy* (2014) efekt reálného nahrazuje nuancovanější uchopení „evokační funkce“ realistické prózy, kde iluzivní funkce spočívá v sblížení fikčního a aktuálního světa.

2 V odmítnutí chápání realismu jako naivní mimesis se současné příspěvky k problematice realismu shodují. Významné místo v tomto kontextu patří monografii *Realistic Imagination: English Fiction from Frankenstein to Lady Chatterley* George Levina (1981), *Realism* Pam Morrisové (2003), *Realist Vision* Petera Brookse (2005), *Antinomies of Realism* Fredrica Jamesona (2015), nebo nedávnému číslu časopisu *NOVEL: Forum of Fiction* s názvem *Worlding Realism* (2016).

3 Studie Bohumila Fořta přináší podnětné impulzy, za problematický však pokládám fakt, že Barthese chápe jako „završení“ teoretických prací, které jeho pohled na realismus kritizují (Fořt 2018) – ačkoliv jak Barthese, tak Pam Morrisovou můžeme řadit k jazykovému konstruktivismu, oba teoretici se zásadně rozcházejí ve významu, který konstrukcím realismu přisuzují.

ralismu. Ačkoliv Barthes v *S/Z* přímo neodkazuje na soudobé inspirace svého posledního obratu, v pozdějším rozhovoru zmiňuje zásadní vliv Jacquese Derridy, Julie Kristevy, Jacquese Lacana nebo Phillipa Sollerse (Dosse 1997: 58), s nimiž se shoduje v hledání nových modalit psaní a textuality, ale i přehodnocení referenčního rámce jazyka a literatury. Interpretací problém pak nepředstavuje Barthesův intelektuální vývoj jako takový, ale jeho překotný charakter – Thomas Pavel a Claude Bremond v této souvislosti Barthesa označují za avantgardního teoretika, jenž prozkoumává a následně s lehkostí opouští nové koncepty, jako turista objevuje exotické země (Bremond a Pavel 1999: 26), aniž by tyto proměny důsledně reflektoval. To je patrné i v *S/Z*, kde přežívají pozůstatky již „překonaných“ období. Fredric Jameson v této souvislosti hovoří o Barthesově „synkretismu“ (Jameson 1975: 208). Zatímco v „Efektu reálného“ ještě Barthes mluví o „esenciálně předurčené struktuře vyprávění“, která sděluje obecné možnosti jednání (Barthes 2006: 78), a o požadavku nedělitelné jednoty analýzy textu, v *S/Z* se těchto předpokladů zbavuje jako problematického dědictví klasického strukturalismu. Tento posun je však spíše deklarativní, jak se pokusím ukázat, interpretace v *S/Z* nadále utváří určitou centralizovanou a omezenou strukturu. Podobně je odmítnut i ideologický přístup textu, který byl Barthesovi vlastní v marxistickém období – *S/Z* má však i nadále být kritikou ideologie.

Další výzvou, se kterou se jako interpreti Barthesových textů potýkáme, je jejich hyperbolický, metaforický a nedořečený charakter. Nejedná se o typické argumentační stati, ale o eseje-manifesty protkané vědeckou terminologií, které se samy stávají estetickým objektem. Analytická a beletristická rovina se v *S/Z* prolínají a vzájemně podporují: číslovaná analýza jednotlivých lexíí a sémů jako základních jednotek vědecké analýzy je doprovázena metaforami hvězdopравce a prasklin na skle. Zde je nutné mít na paměti, že se jedná o obecnou tendenci dobového intelektuálního prostředí, pro něž bylo kreativní ohledávání norem odborného diskurzu typické. Je na místě s Barthesovým textem polemizovat, slovy Jakuba Česky, „argumentovat proti báji“? (Češka 2010: 59) Bylo by absurdní Barthesovi vyčítat zvolenou stylovou rovinu, která koneckonců činí jeho texty tak

čtenářsky podnětnými. Domnívám se však, že resignovat na argumentační aspekty Barthesova psaní by znamenalo opomenout „vážné“ teoretické důsledky, kterými Barthesovo psaní dodnes silně působí v současné literární vědě.

Texty Rolanda Barthese sehrály zásadní roli v teoretické reflexi realismu ve dvacátém století. Tato pozice je do jisté míry paradoxní. Není pochyb, že velká část jeho díla jeho může být interpretována jako kritika realistického psaní, přesto se napříč Barthesovým dílem nesetkáváme s uceleným, koherentním a konzistentním představením toho, co slovo *realismus* znamená. V *S/Z*, kterému je tato studie zasvěcena především, je *realismus* na jednom místě charakterizován jako „špatně nazvaný a v každém případě špatně interpretovaný“ pojem (Barthes 2007: 92), který se v realistické literatuře plně nerealizuje a tvoří jen její limitní případ. V této studii budu Barthesův *antirealismus* chápat jako spojení dvou souvisejících apelů – odmítnutí realistické (referenční) interpretace, která je připisována „klasické“ akademické kritice i masovým čtenářům, a zároveň kritiky určitého typu prozaické literární tvorby devatenáctého století. Kromě pojmu realismu budu odkazovat k pojmům „klasický text“, „referenční iluze“, nebo „efekt reálného“, které s Barthesovým vymezením realismu úzce souvisí, ale plně se s ním nepřekrývají.

1 ČITELNÝ PROTI PISATELNÉMU

V *S/Z* předkládá Barthes *klasický text* jako *čitelný* protiklad ideálu *pisatelého* textu. *Čitelný/klasický* text představuje uzavřený znakový systém, který „denotuje“ určitou mimotextovou realitu v podobě příběhu nebo ideologických obsahů. Vztah pojmů *klasický* a *realistický* není v Barthesově díle zcela jasný. Nejedná se o synonyma: Barthes používá označení *klasické* v „Nulovém stupni rukopisu“ pro díla buržoazní epochy až po Flauberta (Barthes 1967: 28), v *S/Z* tak označuje i prozaická díla současnosti mimo exkluzivní linii modernistů. Naopak Flaubertovy texty (v „Efektu reálného“ kritizované za falešné evokování realistické referenciality) jsou v *S/Z* na několika místech uváděny jako pozitivní

příklady textů, které se blíží pisatelnému ideálu. V *S/Z* Barthes využívá Balzacův text jako příklad pojmu klasického textu a realistického textu zároveň, v závislosti na tom, jaké aspekty analyzuje. V „Nulovém stupni rukopisu“ pojem klasický text souhrnně označuje díla buržoazní epochy, která jsou díky absenci skutečné sebereflexe literatury všechna „jedním jediným rukopisem“ (Barthes 1967: 40). V období příprav *S/Z* Barthes publikuje populární esej „Smrt autora“. Oba texty se shodují v některých formulacích, ale zejména v odmítnutí zastaralého modelu psaní, který je charakterizován jako vyjádření již předem existujícího významu. Zatímco ve „Smrti autora“ teoretik kritizuje představu o „niterné ‚věci‘“ (Barthes 2006b: 76), kterou má autor vyjádřit, v *S/Z* se jedná o vztah díla k externí realitě.

Pisatelný text představuje protipól textu čitelného a existuje v podobě určitého ideálního typu:

O pisatelných textech se možná nedá nic říct. Kde je především najít? Určitě ne na straně četby (nebo přinejmenším velice málo): jen náhodou, letmo a nepřímou v některých dílech pohybujících se na hranici: pisatelný text není nějaká věc, v knihkupectví ho budeme hledat jen těžko. [...] Pisatelný text je věčný přezens, na nějž se nemůže navrstvit žádná *konsekventní* promluva (jež by ho osudově přeměnila na minulost; pisatelný text jsme my sami v procesu psaní, ještě předtím, než je nekonečná hra světa (svět jako hra) překřížena, rozřezána, zaražena a učiněna plastickou [...]). (Barthes 2007: 12)

Jedná se zde o jakýsi limitní pojem textu, který charakterizuje pluralita, nekonečno, a hravost. Jedná se o otevřený proces, který nelze uzavřít přiřazením k jasnému *sdělení*. Ačkoliv se Barthes brání ztotožnění tohoto ideálu s konkrétními díly, v průběhu *S/Z* zmiňuje pozitivní příklady psaní, které se mu přibližují – díla Flauberta, Joyce a také Prousta jako díla čisté textuality, v nichž se psaní samotné vyvazuje ze závislosti na reprezentovaném obsahu. Barthesovu koncepci ideálního textu můžeme dát do souvislosti s hledáním nové textuality v okruhu *Tel Quel*, spojenou s experimenty nového románu u Alaina Robbe-Grilleta (Culler 2002: 74) nebo Phillippa

Sollerse (Pavel 1996: 163), nepochybně ale měla zásadní vliv i na formování širší postmoderní poetiky zdůrazňující antireferencialitu, hravost a otevřenost textu.

Dichotomii klasického a pisatelného textu doplňuje analogická dichotomie způsobů čtení. Klasické čtení je podle Barthes bytostně pasivní, protože je *receptivní* – akademický kritik v díle dešifruje významy vložené autorem, masoví čtenáři text podle Barthes konzumují bez aktivní reflexe. Oproti oběma těmto modelům pasivní četby Barthes předkládá *produktivní* ideál „pře-pisování“, který můžeme přiblížit jako hledání vlastností „pisatelného textu“ v textu „čitelném“. Barthes vybízí k zdůrazňování potlačené plurality díla, jež je třeba „nechat [...] rozpraskat“ (Barthes 2007: 25), nakládat s textem „neohledupně“ (Barthes 2007: 24). Rozpraskání jde proti intencím analyzovaného textu, má narušit efekt soudržného a přirozeně uspořádaného světa, který měla Balzacova novela ve čtenáři vyvolat. Tento postup s sebou nese určité napětí. Kritik má hledat pluralitu v textu, který byl předtím definovaný tím, že pluralitu neobsahuje, anebo jen v omezené podobě. Pam Morrisová tento „osvoboditelský přístup“ (Morris 2003: 37) kritizuje, protože se domnívá, že znemožňuje číst realistické romány inovativním způsobem. V Barthesově analýze mají autor a interpret již předem určené role: autor je apriori tyran, který význam uzavírá, kritik ten, jenž jej osvobozuje. To, že Barthes nachází v novele charakteristiky otevřenosti, se děje jakoby navzdory Balzacově intenci, aniž by se připouštěla možnost, že by novela určitou ambivalenci obsahovala i sama o sobě.

2 REALISMUS A MIMESIS

Jedním ze způsobů osvobození, které Barthes prosazuje v případě realistického textu, je jeho vyvázání z paradigmatu reprezentace jako bytostně uzavřeného modelu významu. Text podle Barthes konstruuje při čtení *referenční iluzi* – přesvědčuje čtenáře o tom, že „se váže k určité expresivní funkci: předstírá, že věří v předchůdnou existenci referentu (skutečnosti), který má za úkol zaznamenat, kopírovat, sdělit“ (Barthes 2007: 307). Realistický spisovatel je charakterizovaný jako iluzionista, který chce

čtenáře ošálit a podstrčit mu atrapu vydávanou za realitu samu. Čtenář, který realistický text čte doslova, podle Barthesa přisuzuje jeho objektům reálnou existenci: „nahlížet na postavu realisticky, znamená představovat si, že žije mimo papír“ (ibid.: 300). Barthes ve své kritice upozorňuje na to, že literární popis není přímým „zachycením“ věcí, ale představuje konvenční postup, který se navíc inspiruje ve výtvarném umění a v pasáži, která evokuje Platonovu kritiku umění z *Ústavy*, realismus kritizuje jako „kopírování (namalované) kopie skutečnosti“ (Barthes 1967: 92).

Je však platonská formulace mimesis⁽⁴⁾ jako imitace materiálních věcí výstižná pro způsob, jakým konstituuje realismus svou přesvědčivost? Kritici Barthesova textu zpochybňují, že by tento model vystihoval dominantní přístup realistických autorů (Levine 2000: 617), kritiků nebo i těch „nejnaivnějších“ čtenářů. Ačkoliv má v historii západního realismu své místo (srov. Potolsky 2006: 92–111), prosazoval se spíše ve výtvarném umění. Fikční, konstruovaný a intertextuální status vyprávěného příběhu jsou v dílech vrcholných realistů očividné. Tam, kde metaforu zrcadlení reality u realistických autorů najdeme (jako např. u Stendhala),⁽⁵⁾ se používá jako argument ve prospěch pojednání imorálních aspektů společnosti, ne jako ospravedlnění modelu přímé reprodukce „reálna“. George Levine upozorňuje na to, že v realismu existuje silná tradice antimimetismu (Levine 2000: 618) a bytostné nedůvěry k ztotožňování literatury se životem – stačí si uvědomit, kolik zápletek realistických románů rozvádí donquijotské schéma rozporu mezi románovými ideály a realitou praktického světa.

Ve slavné stati „Efekt reálného“ Barthes analyzuje větu z „Prostého srdce“, kde Flaubert popisuje dům vdovy Aubinové, v němž se „na starém pianě pod barometrem vršila pyramida krabic a kartonů“ (Barthes 2006a: 78). Ze skutečnosti, že barometru v této větě není možné jednodu-

4 Termínem „platonská formulace mimesis“ zde odkazují k nejznámější Platonově formulaci z X. knihy *Ústavy*, která je opakována i v Barthesově textu. Neimplikují tím, že by tento model vyčerpával Platonovo pojetí mimesis v jeho komplexitě (srov. Halliwell 2002).

5 „Milý pane, román je zrcadlo, se kterým jdeme po silnici. A člověka, který ve své nůši zrcadlo nese, budete obviňovat z nemravnosti! Jeho zrcadlo ukazuje bahno a vy obviňujete zrcadlo! Obviňujte raději silnici, na níž je louže, anebo ještě raději cestmistra, který nechá vodu stát a hnit, takže se utvoří bahno“ (Stendhal 1958: 349).

še přisoudit funkci charakteristiky postavy nebo posunutí děje, vyvozuje, že se jedná o prázdný znak, jehož jedinou funkcí je konotace reality. Jak upozorňuje Josef Fulka, Barthesův výběr „nadbytečného“ jako toho, co nezapadá do jím vytyčeného schématu, je problematický, protože je ve své podstatě svévolný (Fulka 2010: 38). To platí větší měrou v S/Z, kde Barthes deklaroval odmítnutí jednotné struktury díla, ale přitom Balzaca osočuje ze „žvatlání“ za to, že jeho diskurz zaplňuje vyprávěný svět nadbytečnými určeními (Barthes 2007: 132). V jakém smyslu je prvek textu nadbytečný? Zmíněný barometr můžeme chápat jako „funkční“ prvek dodávající větě rytmus, předmět, který právě díky své neočekávanosti přispívá ke specificky realistickému estetickému prožitku tím, že evokuje určitou neorganizovanost, a nakonec jeho nečekanost přispívá k přesvědčivosti portrétu paní Aubinové jako běžné ženy.

V S/Z je analýza efektu reálného rozšířena o další strategie jako letmé zmínky historických postav, užití běžného vlastního jména u literárních postav, nebo například figuru pohledu „za“, nepředpokládaného odhalení skrytého aspektu určitého fenoménu. Všechny tyto prostředky nepochybně odkazují čtenáře ze světa diskurzu ke světu běžné zkušenosti prostřednictvím určitých konvencionalizovaných prostředků. Jedná se však nutně o iluzionismus? Pam Morrisová argumentuje, že v rámci „realistického efektu“ ze strany čtenáře nejde o naivní ztotožňování diskurzu a „reality“ nebo o poplatnost iluzi, ale o vědomý pakt, v jehož rámci si je čtenář vědom fiktivního statutu vyprávění (Morris: 2003). Můžeme připomenout, že „Prosté srdce“ vychází ve svazku *Tři legendy* vedle příběhu sv. Jana Zlatoústého, tedy v kontextu, který zdůrazňuje spíše ironicky exemplární než dokumentární rámování příběhu. Informací, kterou dobový čtenář z „Prostého srdce“ mohl získat, není domněnka o reálné existenci barometru, ale reflexe životní perspektivy chudé služky. Když se Balzac v předmluvě k *Lidské komedii* stylizuje do sekretáře francouzské společnosti, neplánuje společnost kopírovat, ale aktivně zkoumat, komponovat typy z homogenních charakteristik a konstruovat příčiny jejich jednání (de Balzac 1855: 8) –, dobře si uvědomuje nejen reprezentativní, ale i performativní dimenzi své tvorby. Pokud bychom chtěli realistický „efekt“ chápat na základě pojmu

mimesis, nabízí se spíše jeho aristotelská formulace, rozvedená ve dvacátém století například Paulem Ricœurem, která chápe vyprávění jako tvořivou nápodobu jednání založenou na principu pravděpodobnosti.

Jak si všímá Josef Fulka, Barthesova kritika referenční iluze sice referenční model odmítá, ale nadále zůstává v jeho logice: „neznamená snad zvolit diskurs *proti* referentu negativní zachování samotného schématu reference?“ (Fulka 2010: 59). Barthes jako by nepřipouštěl možnost, že se slova všech výpovědí (včetně té literární) ke světu mohou vztahovat jinak než prostřednictvím jednoduché a mechanické korespondence. Na tuto skutečnost upozorňuje také Stephen Halliwell, který Barthesovu kritiku *mimesis* analyzuje ve spojitosti s podobným projektem Jacquese Derridy. Pro oba myslitele je podle něj příznačné přehlížení aristotelské tradice *mimesis* a její ztotožnění s výše uvedenou platonskou formulací. Kategorické odmítnutí *mimesis* a reprezentace je podle něj způsobeno „projekcí absolutistického statusu na ‚reálno‘, ztotožněním reprezentace s nezprostředkovaným přístupem ke světu“ (Halliwell 2002: 380).

3 IDEOLOGIE A ZAHNÍVAJÍCÍ TEXT

Souvisejícím aspektem klasického (a realistického textu) je podle Barthesa ideologie *naturalizace* řeči. Na rovině denotace tato naturalizace působí v samotném efektu odkazu *za jazyk*, na rovině konotace pak v soudržnosti charakteristik a stereotypů, které se v realistickém textu rozvíjí metonymicky (zde Barthes navazuje na Romana Jakobsona), shlukují se do koherentních celků, „čitelnost se ‚lepší‘“ (Barthes 2007: 42). Barthes ukazuje, jak je svět Balzacovy novely organizován binárními opozicemi – žena/muž, stáří/mládí, aristokracie/zbohatlictví, které vytváří pevný systém, jenž určuje každý zde obsažený prvek. Tento aspekt se projevuje již v Balzacově projektu analýzy *typů* subjektů společenského života, které pak typicky vedou k stereotypnímu uchopení žen, židů nebo příslušníků cizích národností. Vede však soudržnost a ukotvení významu vzhledem k neliterárnímu světu nutně k naturalizaci? A je vůbec možné se oběma aspektům v textu vyhnout?

Barthes v úvodu deklaruje, že jím „navrhovaná analýza se váže výhradně na signifikát“ (ibid.: 26) a „nesměřuje k ustavení pravdy textu, (jeho hluboké, strategické struktury), nýbrž k ustavení jeho plurálu“ (ibid.: 28). O rámcích své analýzy (využívá znalosti dobové kultury, psychoanalýzy a naratologie) mluví jako o diskurzivních kódech, které nijak neomezují další čtenáře v jejich interpretacích. Analýza, kterou sám předkládá, však těmto cílům nedostojí. Už samotné využití „kódu“ psychoanalýzy vede mimo text, k vědní disciplíně, která mluví o světě, pracuje s určitými ideologicky podmíněnými předpoklady ohledně sexuality a genderu. Tato perspektiva v Barthesově výkladu jasně dominuje, a v určitých místech text dokonce zbavuje ambivalence, například když je vztah sochaře ke kastrátovi vysvětlený jako defektní heterosexuální vztah, aniž by se prozkoumala možnost chápat jej v kontextu homosexuality. Přes ujišťování o pluralitě a nehierarchičnosti kódů nakonec dospívá Barthes u kódu sekvence událostí k tomu, že má pro analýzu „privilegované postavení“ (ibid.: 342), kvůli možnosti logické analýzy a protože „vzeš[el] z pokladnice lidských zkušeností“ (ibid.).

Barthesovu interpretaci *Sarrasina* pokládám mimo zmíněnou devaluační rétoriku za inspirativní. Jako všechny interpretace však i tato dospívá k určitému tvaru, který je otevřený, ale ne nekonečně, a textu uděluje určitý význam. Jako podnětná interpretace i tato interpretace Balzacovu novelu vztahuje k mimoliterárním skutečnostem, aniž by ztratila ze zřetele její literárnost. Pod domněle nereferenčním čtením se skrývá zabstraktnělá reference ke kritikovu světu. V tomto kontextu pokládám za podnětný postřeh Petera Zajace, který v kontextu diskuzí o realismu upozorňuje na to, že představa, že lze ostře izolovat referenční a čistě sebereferenční texty, je naivní – jedná se o dva póly, jež v každém textu spolupůsobí v určitém napětí (Zajac 2011: 13). Jak upozorňuje například Andrea Del Lungo, samotný text *S/Z* navíc vykazuje hlavní rysy *čitelného textu* jako text omezeně mnohoznačný, silně kauzálně propojený a sestávající z metonymicky navazujících jednotek (Del Lungo 2016: 4).

V průběhu *S/Z* se Barthesův projekt vymezuje po dvou osách: jednak vůči „mase“ literatury a naivního konzumu textů, jednak vůči infantil-

nímu a zastaralému textu devatenáctého století. Tato kritika se zaměřuje na ideologické aspekty Balzacova textu, ačkoliv Barthes sám v úvodu ideologickou kritiku odmítl jako jednu z podob *referenčního čtení*. Barthes v novele *Sarrasine* kritizuje přítomnost kulturního kódu, jenž je chápán jako soubor znalostí a ideologických předpokladů určité epochy, které nabývají statusu přirozeného stavu věcí:

Pokud všechny tyto vědomosti, všechny tyto vulgarizace shromáždíme, vytvoří se monstrum – a toto monstrum je ideologie. Kulturní kód jakožto fragment ideologie *obrací* svůj třídní (školský a společenský) do podoby přirozené reference, do podoby konstatování připomínajícího přísloví. [...] Balzakův text je jimi přímo přesycen: právě díky svým kulturním kódům začíná zahnívat, zastarává a vylučuje se z oblasti psaní (práce psaní je vždy práce *současná*): představuje kvintesenci, zbytkový kondenzát toho, co nelze přepsat. (Barthes 2007: 164–165)

Kritika ideologie realistického textu se v těchto pasážích analyzuje v souvislosti s jeho zastaralostí: jako by Balzacovým prohrěškem byl fakt, že píše v devatenáctém století. Zde je nutné zdůraznit, že čistě formální analýza by Barthesovi neumožnila rozlišit mezi ideologickými a neideologickými obsahy – kritériem, které je vytyčuje (a odlišuje od symbolické roviny, kam patří např. právě psychoanalytická terminologie), je jejich odlišnost od Barthesových přesvědčení, která jsou ale opět poplatná ideologii jeho vlastní doby (Pavel 1996: 163).

Thomas Pavel upozorňuje na to, že v Barthesově textu se pod všemi jemnými rozlišeními a subtilními metaforami skrývá „těžká rétorika pokroku“ (ibid.: 163), která v zjednodušujícím gestu zavrhuje staré formy ve jméno vlastní sebe-konstituce. Fredric Jameson navrhuje dichotomii *ideálního a klasického textu* chápat jako jednu z realizací dichotomie *realismu-modernismu* (Jameson 1975: 233). Tuto dichotomii považuje za nevyhovující jednak proto, že nahrazuje důkladnou analýzu ideologickým a etickým hodnocením, ale zejména proto, že je vedena snahou vyrovnat se s modernismem, a nikoli s díly realismu jako takovými. Realismus se tak

v S/Z nestává opravdovým předmětem zájmu, ale pouze odrazovým můstkem, jehož pomocí se ospravedlňuje kritická a teoretická praxe umělců a myslitelů Barthesova okolí.

ZÁVĚR

V předložené studii jsem se zaměřila na Barthesovo odmítnutí realismu ve dvou souvisejících významech: jako dominantní formy prózy devatenáctého století a jako interpretační praxe, jež se vztahuje k literárním textům jako reprezentacím mimotextové reality. V obou případech je Barthesův projekt provázen formulací alternativního programu – ideálního nereferečního textu na straně literární tvorby a antirealistického rozplétání hry znaků na straně literární kritiky. Ve vztahu k formulování nové poetiky a interpretace S/Z nepochybně uspělo: jakkoliv jsou ideály *pisatelného textu* a *antireferenčního čtení* formulovány do velké míry utopicky, tato vize se ukázala jako produktivní. S/Z se v těchto dvou významech stalo zásadním podnětem poststrukturalismu a postmodernismu, hnutí, která představují jedny z posledních pokusů o představení radikálně nových forem myšlení a umělecké tvorby. Tato snaha je o to paradoxnější, že následovala gesto, které je v odmítaném moderním románu přítomné od samého počátku. Jak upozorňuje Michael McKeon: „Retrospektivní zjednodušení realismu pouze naplňuje paradoxní imperativ ‚románové (novel) tradice‘ pojmát každé stádium své kontinuity, jako by bylo plně inovativní a diskontinuitní s tím, co přišlo předtím“ (McKeon 2000: 610).

Přístup, který Barthes ve vztahu k realismu uplatňuje, byl v úvodu vymezen jako „podezřivá kritika“ – Balzacova novela *Sarrasine* v tomto modelu četby nepředstavuje výzvu ke gadamerovskému dialogu, ale nános zahrnující, staré doby, který je třeba demaskovat a odvrhnout. V tomto kontextu si můžeme povšimnout, že časové vyčlenění nejnovější fáze modernity je doplněno předělem horizontálním, který se realizuje v odmítání „masy“ klasických textů a konzumního čtení, ale i tím, že v Barthesem propagované exkluzivní linii modernity nenacházíme ženské autorky ani autory mimo anglický a francouzský prostor. Podezřivavé formalistické

analýzy realistického narativu mají nesporný přínos pro naše porozumění strategiím a konvencím přesvědčivosti, které využívá nejen realistická próza. Tyto strategie však samy o sobě nejsou ničím víc než nástroji, které jednotliví autoři realistických textů mohou používat k cílům různé etické a politické hodnoty.

Mgr. Anna Schubertová

Ústav české literatury a komparistiky

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

nám. J. Palacha 1/2, 116 38 Praha

an.schubertova@gmail.com

LITERATURA

BARTHES, Roland

1967 „Nulový stupeň rukopisu“; přel. Josef Čermák; in týž, *Nulový stupeň rukopisu, Základy sémiologie* (Praha: Československý spisovatel), s. 7–57

2004 *Mytologie*; přel. Josef Fulka (Praha: Dokořán)

2006a „Efekt reálného“; *Aluze* 10, č. 3, s. 78–81

2006b „Smrt autora“; *Aluze* 10, č. 3, s. 75–77

2007 *S/Z*; přel. Josef Fulka (Praha: Garamond)

BREMOND, Claude – PAVEL, Thomas G.

1998 *De Barthes à Balzac. Fictions d'un critique, critiques d'une fiction* (Paris: Bibliothèque Albin Michel)

BROOKS, Peter

2005 *Realist Vision* (New Haven – London: Yale University Press)

CULLER, Jonathan

2002 *Roland Barthes: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press)

ČEŠKA Josef

2010 *Ztotočený mýtus: Roland Barthes* (Praha: Togga)

DE BALZAC, Honoré

1855 „L'Avant-propos à la Comédie humaine“; in týž, *Œuvres complètes de H. de Balzac, Tome I* (Paris: A. Houssiaux), s. 17–32

DEL LUNGO Andrea

2016 „Éloge du lisible (sur S/Z)“; *Carnets* II, č. 6, <https://journals.openedition.org/carnets/815> [přístup 09.06.2021]

DOSSE, François

1997 *History of Structuralism* (Minneapolis, Minn: University of Minnesota Press)

FLAUBERT, Gustave

1975 „Prosté srdce“; in týž, *Tři povídky* (Praha: Odeon), s. 7–64

FOŘT, Bohumil

2011 „Naratologické aspekty české realistické prózy“; in Marcela Mikulová – Ivana Taranenková (ed.), *Reálna podoba realizmu* (Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV), s. 85–96

2014 *Fikční světy české realistické prózy* (Praha: Akropolis)

2018 „Rané a současné: Diskuze o realistickém vyprávění“; *Bohemica Olomuncensia* 10, č. 2, s. 62–73

FULKA, Josef

2010 *Od ideologie k fantasmatu* (Praha: Togga)

GOODLAD, Lauren M. E.

2016 *Worlding Realisms. Novel: A Forum on Fiction* 49, č. 2

HALLIWELL, Stephen

2002 *The Aesthetics of Mimesis: Ancient Texts and Modern Problems* (Princeton, NJ: Princeton University Press)

HORVÁTH, Tomáš

2011 „Realistická reprezentácia z perspektívy štrukturalizmu a postštrukturalizmu“; in Marcela Mikulová – Ivana Taranenková (ed.), *Reálna podoba realizmu* (Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV), s. 23–47

HRDINA, Martin

2015 *Mezi ideálem a nahou pravdou: realismus v českých diskusích o literatuře 1858–1891* (Praha: Academia)

CHARYPAR, Michal

2021 „Co je realismus ve fikci (některé koncepce v angloamerické literární vědě)“; *Slovo a smysl* 18, č. 36, s. 43–63

JAMESON, Fredric

1975 „The Ideology of The Text“; *Salmagundi*, č. 31/32, s. 204–246

KOTEN, Jiří

2016 „Diachronní naratologie a realistická objektivizace vyprávění“; *Česká literatura* 64, č. 5, s. 731–745

LEVINE, George

2000 „Realistic Imagination: English Fiction from Frankenstein to Lady Chatterly“; in Michael McKeon (ed.), *Theory of the Novel: a Historical Approach* (Baltimore, Md: Johns Hopkins University Press), s. 613–631

MCKEON, Michael

2000 „Prose Fiction: Great Britain“; in týž (ed.), *Theory of the Novel: a Historical Approach* (Baltimore, Md: Johns Hopkins University Press), s. 600–613

MORRIS, Pam

2004 *Realism* (London; New York: Routledge)

PAVEL, Thomas

1996 „S/Z: Utopie et ascèse“; *Communications* 63, č. 1, s. 159–174, [online] https://www.persee.fr/doc/comm_0588-8018_1996_num_63_1_1965 [přístup 09.06.2021]

STENDHAL

1958 *Červený a černý* (Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění)

TUREČEK, Dalibor

2011 „Synoptický model českého literárního realismu: pracovní hypotéza“; in Marcela Mikulová – Ivana Taranenková (ed.), *Reálna podoba realizmu* (Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV), s. 68–84

ZAJAC, Peter

2011 „Reprezentácia, referencialita, realizmus“; in Marcela Mikulová – Ivana Taranenková (ed.), *Reálna podoba realizmu* (Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV), s. 11–22